

معرفی کتاب فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی

نشریه الدراسات الأدبیه، منشورات جامعه طهران، شتاء ۱۹۶۰، السنه الأولى، العدد ۴، رقم

۵۱۳ (۱۹۵۹)، صص ۹۴ - ۱۰۸

برگردان به فارسی

محمد ابراهیم ذاکر

دکتر علی میرزایانی

Error! Bookmark not defined.(مهندس کاوه منزوی (۱۳۳۰-۱۳۵۶خ)
Error! Bookmark not defined......سروده کاوه
Error! Bookmark not defined......فراخوان برای باهم بودن در جشن زناشویی

دکتر علی نقی منزوی

معرفی کتاب فرهنگ‌نامه‌های

عربی به فارسی

نشریه الدراسات الأدبیة، منشورات جامعة طهران، شتاء ۱۹۶۰، السنة الأولى، العدد ۴، رقم ۵۱۳ (۱۹۵۹)، صص ۹۴ - ۱۰۸، دکتر علی‌نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ).

برگردان به فارسی

محمدابراهیم ذاکر

کتاب القوامیس العربية باللغة الفارسیة

فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی

کتاب یادشده منظور کتاب فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، نوشته دکتر علی‌نقی منزوی که در انتشارات دانشگاه تهران به سال ۱۳۳۷ خ به چاپ رسید، کتابی دربارهٔ ردیابی و آمارگیری فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی نگارش شده در روند تاریخ فرهنگی ایران‌زمین در سده‌های گوناگون تا امروز است که همراه با گفتگو دربارهٔ ویژگی‌های هر کدام این فرهنگ‌نامه‌ها از دیدگاه کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی است که دربرگیرنده:

- شناسایی فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی و نیز شناسایی نگارندگان هر کدام؛
- تقسیم‌بندی کلی و جزوی کتاب و روش تدوین و نگارش آن؛
- جایگزینی و برابرنگاری واژه‌های فارسی برابر هر کدام و چگونگی آواخوانی‌های هر کدام واژه‌ها، پس به طور کلی تعیین ارزش علمی و واژه‌ای کتاب، ارزیابی سندیت واژه‌های پارسی آن و سندیت ضبط آواخوانی واژه‌های پارسی در آن‌هاست؛
- شناساندن نسخه‌های موجود آن در کتابخانه‌های سراسر جهان و یافتن و شناساندن محل و جایگاه کهن‌ترین آن‌ها؛

دکتر علی‌نقی منزوی

- تصحیح‌های گوناگونی در طول زمان‌ها سده‌های گوناگون که بر روی آن انجام گرفته و نام کسانی که این تصحیح‌ها را انجام داده‌اند. هم‌چنین در صورت چاپ، چه چاپ سنگی و چه سربی، در کجا و در چه زمانی بوده است و شمار بارهای چاپ هر کدام نیز بازگو شده است.

ویژگی‌هایی را که نویسنده کتاب (منزوی) که یکی از اندیشمندان بسیار توانا در دانستن دو زبان فارسی و عربی است، در پیشگفتار کتاب به گونه کوتاه و سودمند درباره پیشینه این فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی سخن می‌گوید، سپس ویژگی‌های هر کدام از این فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی را بازگو می‌کند و این که در کجا به رشته نگارش درآمده و در کجا نوشتنش پایه‌گذاری شده و چگونه شرایط جغرافیایی منطقه بر روی آن تأثیر گذاشته است.

ویژگی‌های بازگوشده در پیشگفتار کتاب درباره فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، دربرگیرنده:

۱- هدف نوشتن این فرهنگ‌نامه‌ها گذاشتن یک واژه ساده فارسی در برابر هر واژه عربی است و چه مقدار واژه‌های فارسی ساده، سره و شیرین در میان آن‌هاست که در برابر واژه‌های عربی در این فرهنگ‌نامه‌ها به کار رفته است، اکنون پارسی‌زبانان جای خالی آن‌ها را احساس می‌کنند و به دنبال آن‌ها می‌گردند؛ و یا فرهنگستان زبان و ادبیات واژه‌ای نامأنوس به جای آن نهاده است؛

۲- گاهی یک واژه فارسی برابر و هم‌معنی با چندین واژه عربی است، به گونه‌ای که آن واژه پارسی برابر با معانی چندین واژه عربی می‌شوند؛ یا معنی ما به الاشتراک آن‌ها در آن لفظ فارسی فهمیده می‌شود؛

۳- گاهی زانسوی بند دوم یک واژه عربی با چندین واژه پارسی هم‌معنی می‌شود، به گونه‌ای که آن معنی چندین واژه پارسی برابر و هم‌معنی یک واژه عربی می‌گردند؛ یا اتحاد معنی ما به الاشتراک آن‌ها با واژه عربی دانسته خواهد شد؛

۴- گاهی به گزاره کردن معنی برخی از واژه‌های پیچیده و مبهم پارسی کهن با واژه عربی برابر آن می‌پردازد، گنگی و نامفهوم‌ی واژه پارسی کهن برطرف می‌گردد، پس با معادل‌های عربی، واژه‌ها پیچیده و گنگ فارسی کهن شرح و توضیح داده خواهد شد؛

۵- نام بسیاری از جانوران، گیاهان و کانی‌ها از این فرهنگ‌نامه‌ها به دست می‌آید؛

۶- هم‌چنین بسیاری از قواعد و گرامر زبان به وسیله اشتقاق که در این فرهنگ‌نامه‌ها از ریشه پارسی به دست آمده است، در این گونه فرهنگ‌نامه‌ها، آشکار می‌گردد و بازگو می‌شوند؛

نخستین فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی در سرزمین‌های خراسان و پیرامون آن نوشته شد که از مناطق عرب‌نشین دور و از هم‌گفتاری با عربی‌زبانان محروم بودند، درست زآنسوی ایرانیان ساکن مناطق جنوب غربی ایران‌زمین که با اعراب تماس بیشتر داشتند. از این‌رو، این فرهنگ‌نامه‌ها در آن جا شکل گرفتند و به نگارش درآمدند، چون نیازشان به ضبط و تدوین معانی واژه‌های عربی بیش از مناطق باختری سرزمین ایران بود، بدین جهت فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی نخستین بار در این مناطق به رشته تحریر درآمدند.

نویسنده کتاب، فرهنگ‌نامه‌ها را برپایه تاریخ نگارش آن‌ها با تقویم هجری قمری از سده پنجم هجرت، سده به سده تا پایان سده سیزدهم هجری قمری گرد آورده است. هرآینه پژوهشگری به نام فرهنگ‌نامه‌ای برخورد کند که تاریخ نگارش آن را نداند و تنها با نام کتاب؛ و یا نام نگارنده آن آشنا باشد، می‌تواند آن را با جستجو در فهرست نام‌ها، پیدا کند و چنانچه پژوهشگر بداند که نسخه‌ای در کتابخانه‌ای موجود است، ولی نام نگارنده آن و یا نام کتاب را نمی‌داند، می‌تواند با مراجعه به فهرست کتابخانه‌ها، شماره نسخه را بیابد، می‌تواند، آن نسخه را در این کتاب ردیابی کند.

نویسنده کتاب در آغاز هر سده، به گونه‌ای کوتاه درباره مهم‌ترین فرهنگ‌نامه‌های آن سده و نیز درباره ارزشمندترین نموده‌های نوشتاری دانش واژه‌شناسی و روند پیشرفت فرهنگ‌نامه‌نویسی نسبت به سده‌های گفتگو می‌کند، سپس هر سده را به چند بخش تقسیم‌بندی می‌نماید و در هر بخش درباره فرهنگ‌نامه‌های آن و خانواده آن فرهنگ‌نامه؛ و یا فرهنگ‌نامه‌های هم‌تراز و مشترک در یک ویژگی، مانند فرهنگ‌نامه‌های نثرنوشتاری؛ و یا نظم و سروده‌نوشتاری است.

منظور از خانواده فرهنگ‌نامه‌ها، شرح‌ها؛ یا تألیفاتی به سبک و سیاق آن‌ها؛ و یا نسخه‌های تصحیح شده؛ یا کوتاه‌شده؛ یا افزایش داده شده آن فرهنگ‌نامه است.

ما برای نمونه در بررسی بخش نخست سده ششم، به فرهنگ‌نامه‌های زیر برخورد می‌کنیم:

- السامي في الأسامي؛

- الابانة که همان شرح قاموس السامي في الأسامي است؛

- الأسمى في الأسماء؛

- و سپس ترتیب قاموس الأسمى في الأسماء است.

نگارنده کتاب درباره تعریف و توصیف فرهنگ‌نامه‌ها، نخست پیش‌زمینه تاریخی و اجتماعی نیازمندی به چنین کتاب‌هایی را بازگو می‌کند و بدین جهت هنگامی که می‌خواست فرهنگ‌نامه کتاب مصادر زوزنی را پیش آورد و به گزارش آن اقدام کند، بازگو کرد که اعراب در آغاز کار نگارش فرهنگ‌نامه‌های خود، آن‌ها را برپایه موضوع‌ها و نه الفب گرد می‌آوردند، چون در آن زمان‌ها، هنوز حرف‌های الفب برپایه ا، ب، ت، ث ... مرتب نشده بود، پس هر بخش فرهنگ‌نامه به جای آن که برپایه ا، ب، ت، ث ... تقسیم‌بندی شود، برپایه اَسْمَاء الخیل، اَسْمَاء الأسد، اَسْمَاء الخمر، خلق الفرس، خلق الانسان و ... / نام سواران و گله اسبان، شیران، شراب، اسبان و اندام‌های آدمی و خلقت وی ... و جز آن مرتب شده بود و این روشی است که ما آن را فرهنگ‌نامه‌هایی همانند فقه اللغة می‌بینیم. گاهی نویسندگان ناگزیر بودند، افزون بر آن نام‌ها، بخش‌ها جداگانه دیگری، مانند فعل‌ها و مصدرها را نیز بدان بیفزایند. از آن جایی که فعل‌ها دارای ریشه و مشتقات گوناگون بودند، از نظر اهمیت و گستردگی به جایی می‌رسید که نویسنده کتابی جداگانه برای آن در نظر می‌گرفت و به نگارش درمی‌آورد.

نگارنده (منزوی) در این بخش فهرستی از بنام‌ترین کتاب‌هایی که در این زمینه و این بخش نوشته شده می‌آورد.

او بیست و سه کتاب را که بیشترشان با نام مصادر آمده، به همراه نام نویسنده، تاریخ آن، جایی که نام آن کتاب در آن بازگو شده را گرد می‌آورد تا به نام کتاب المصادر زوزنی برسد.

نگارنده (منزوی) تنها به شمارگان و نام کتاب‌ها و نام نویسندگان آن‌ها و یادکرد تاریخ هر کدام بسنده نمی‌کند؛ بلکه گاهی بخش‌هایی از زندگی‌نامه و نام پُرآوازه‌ترین کتاب و رساله‌های وی و اندازه ارزشمندی هر کدام گفتگو می‌کند.

او افزون بر آن گاهی در هنگام گزاره کردن کتاب به نکاتی مهم توجه دارد، مانند:

- نخستین فرهنگ‌نامه در کجا نوشته شدند و انگیزه آن چه بود؟

- چگونه فرهنگ‌نامه‌های منظوم نگاشته شد؟

- چگونگی تأثیرات تحولات سیاسی در سده‌های گوناگون بر فرهنگ و تمدن در ایران؟

نگارنده در گزاره کردن هر نسخه، اقدام به آوردن یک؛ یا دو جمله آغازین و پایانی آن می‌کند، منظور آغاز و انجام هر نسخه و افزون بر آن بخشی از متن را بازگو می‌نماید. وی اندازه هر برگه و بخش نوشتاری هر برگه بدون حاشیه‌ها را با سانتیمتر شماره کرده است. هم‌چنین شمارگان سطرهای هر برگه را باز می‌گوید.

به هر رو، کتاب دارای هشت باب می‌شود و هر باب ویژه یک سده هجری قمری می‌گردد و همان گونه که بازگوشد، آغاز آن از سده ۵هـ و پایان آن سده ۱۳هـ است. هر باب به چندین فصل بخش‌بندی شده است که شمار فصل‌ها به جهت تفاوت شمار کتاب‌ها، منظور فراوانی و یا اندک بودن در هر سده، متفاوت برای هر باب خواهد بود.

ما شایسته دیدیم که مقاله بیشتر درباره گزاره هر کتاب باشد، پس بر آن شدیم که خیلی فشرده نام فرهنگ‌نامه‌ها و کتاب‌های را که نگارنده به سختی ردیابی کرده، گردآورده و بررسی نموده به طور کامل بازگو شود تا هم‌چون تابلویی خوانا و معتبر، هر چند به گونه اجمال، مرجع و منبعی برای پژوهشگران عرب‌زبان و فارسی‌گو باشد.

سده پنجم

کهن‌ترین فرهنگ‌نامه‌های عربی فارسی در خراسان که دورترین نقطه از مرزهای عرب‌زبان است، پدیدار شد. این باب و سده دارای چهار فصل است که هفت فرهنگ‌نامه را دربر می‌گیرد:

فرهنگ‌نامه‌های هفت‌گانه سده ۵هـ

۱- البلغة المترجم في اللغة

از آن نویسنده‌ای ناشناس است؛

۲- مشکلات البلغة

این دو در فصل یکم جاگرفته‌اند.

۳- قاموس

أبي الفضل البيهقي (ابن حسين البيهقي صاحب تاريخ المسعودي المعروف بتاريخ البيهقي) و این فرهنگ‌نامه در فصل دوم قرار دارد؛

۴- المصادر للزوزني

از آن ابو عبدالله حسين فرزند احمد زوزنی (د: ۴۸۶ق) است.

۵- ترجمان القرآن للزوزني

این دو فرهنگ‌نامه از آن ابو عبدالله حسين فرزند احمد زوزنی (د: ۴۸۶ق) هستند و در فصل سوم جاگرفته‌اند؛

۶- دستور اللغة، أو كتاب الخلاص للنطنزي

از آن حسين فرزند ابراهيم نطنزی (د: ۴۹۷ق)

۷- مرقات او صحائف للنطنزي

از آن حسين فرزند ابراهيم نطنزی (د: ۴۹۷ق).

هر دو فرهنگ‌نامه نطنزی در فصل چهارم گذاشته شده‌اند.

البلغة المترجم في اللغة (نگارش: ۴۳۸ق)

فرهنگ‌نامه البلغة المترجم في اللغة (نگارش: ۴۳۸ق) کهن‌ترین فرهنگ‌نامه است که حبیث تفلیسی در سده ۶ هـ و ربنجی در سده ۷ هـ و صالح فرزند سلیمان در سده ۹ هـ، بخش‌هایی از آن را در کتاب‌های خود آورده‌اند. کتاب دارای چهل باب است، نمونه آن:

- باب یک و دو، آفرینش آدمی و نام اندام‌هایش، پنجاه و سه فصل؛

- باب ۸، ۹، صنعت‌کاران و پیشه‌وران به ترتیب الفب؛

- باب ۱۰، خوراکی‌ها، هشت فصل؛

...

- باب ۱۷، اسلحه و گونه‌های آن، سیزده فصل؛

- باب ۱۸ - ۲۸، جانوران گوناگون، بیش از سی فصل؛

- باب ۲۹، آوازه‌ها، یازده فصل؛

- باب ۳۷، زمان و وقت، سیزده فصل.
... و جزآن.

کتاب المصادر للزوزنی

فرهنگ‌نامه المصادر نگاشته ابو عبدالله حسین فرزند احمد زوزنی (د: ۴۸۶ق)، منظوم است و دارای پنج هزار بیت است. نگارنده آن را به دو بخش تقسیم کرده است:

(۱) مصدرهای ثلاثی مجرد؛

(۲) مصدرهای ثلاثی مزید.

هر کدام این دو، دارای چندین فصل است که برپایه همانندی در داشتن حرکت عین الفعل در یک فصل قرار می‌گیرند، مانند عین الفعلی که گذشته آن زَبَر (مفتوح) و آینده اش حرکت پیش (مضموم)؛ یا گذشته آن زیر (مکسور) و آینده اش حرکت زَبَر (مفتوح) دارد و جزآن که شش حالت دارد.

سده ششم

چهار تن واژه‌شناس بنام در این سده و در سرزمین خراسان پدیدار شدند:

- احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی نیشابوری (د: ۵۱۸ق)؛

- ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمرزمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)؛

- ابوجعفرک بیهقی، احمد فرزند علی فرزند ابوجعفر محمدفرزند صالح بیهقی لغوی مقری (د: ۵۴۴ق)؛

- رشیدالدین وطواط، محمد فرزند محمد فرزند عبدالجلیل (۴۸۱ - ۵۷۳ق).

نگارنده برای هر یک از بزرگان و پیراوانشان فصلی جداگانه قرارداد. این باب دارای شش فصل است که دربرگیرنده سیزده کتاب می‌باشد؛ البته به جز کتاب‌های بدون نام نگارنده است که هر کدام راه شیوه تقلیدی و الگوبرداری از آن سیزده کتاب را دنبال کرده‌اند. نگارنده نام هر کدام و جایگاه نگاهداری آن‌ها و نیز بخش آغازین و پایانی هر کدام را آورده است.

عربی به فارسی

۸

دکتر علی نقی نیشزوی

فرهنگ‌نامه‌های سیزده‌گانه سده ۶هـ

۱- السامی فی الأسامی

نوشتۀ میدانی (احمد فرزند احمد)؛

۲- الابانة

ناشناس و آن شرح السامی فی الأسامی است؛

۳- الاسمی فی الأسماء

نوشتۀ سعید بن احمد میدانی (فرزند میدانی پیشین احمد فرزند احمد)؛

۴- کتاب فی ترتیب الاسمی فی الأسماء

۵- مقدمة الأدب

فرهنگ‌نامه‌ای به زبان پارسی دری رایج در آن زمان، نوشتۀ زمخشری است؛

۶- مقدمة الأدب

فرهنگ‌نامه‌ای با لهجۀ خوارزمی است که ترجمۀ نسخه فارسی دری است؛

۷- تاج المصادر

نوشتۀ ابوجعفرک بیهقی؛

۸- حمد و ثنا

کتابی است که به رشیدالدین وطواط نسبت می‌دهند؛

۹- تراجم الأعاجم

واژه‌شناسی قرآن برپایۀ ترتیب سوره‌ها از پایان به آغاز است، منظور از سوره ناس تا سوره بقره است؛

۱۰- قانون الأدب (نگارش: ۵۴۵ق)

۱۱- جوامع البیان در ترجمان القرآن

۱۲- وجوه القرآن (نگارش: ۵۵۸ق)

۱۳- ترجمان قوافی

ترجمان القوافی و تقویم الأدویة^۱ از گردآوری‌های حُبیب است.

چهار کتاب آخری (۱۰ - ۱۳) نوشته ابوالفضل حُبیب فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی است.

این سده انباشته واژه‌شناس و فرهنگ‌نامه‌نویس است و سرزمین خراسان سهمی یزرگ در دانش واژه‌شناسی داشته است. چهار خراسانی یاد شده که نگارنده نام آن‌ها را بازگو کرده است، از پُرآوازان این سرزمین اند. هماره میان میدانی و زمخشری رقابت و چشم‌هم‌چشمی بوده است.

میدانی (د: ۵۱۸ق)

احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی (د: ۵۱۸ق) از تباری نیشابوری دارد و نگارنده یازده کتاب برایش نام می‌برد که از نام هر یک پیداست که درباره دانش واژه‌شناسی و فرهنگ‌نامه‌نویسی است، مانند: نحو میدانی؛ نزهة الطرف في علم الصرف؛ الأنموذج في النحو؛ المصادر؛ غریب اللغة و جزآن است.

نگارنده کتاب السامی فی الأسامی او را به چهار بخش تقسیم کرده است:

۱- واژه‌شناسی مذهبی، واژه‌های شرعی اسلامی و غیر اسلامی که دارای شش باب است؛

۲- واژه‌شناسی جانوری و جانوران گوناگون، بیست و هفت باب است؛

۳- واژه‌شناسی فلکی و آسمان‌ها، اخترشناسی و اختربینی، پنج باب است؛

۴- واژه‌شناسی زمین، هم‌چون جغرافیا، شش باب است. هر باب هم دارای چندین فصل است.

^۱ ترجمان القوافی و تقویم الأدویة، نک: دولت‌آبادی، عزیز. سرایندگان شعر پارسی در قفقاز. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار، ۱۳۷۰.

زمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)

ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق) یکی از اندیشمندان معتزله‌آیین در سده ششم هجرت است و از پرآوازان و بزرگان دانش تفسیر قرآن، حدیث، فقه حنفی، ادبیات از نحو دستور زبان، واژه‌شناسی و دانش بیان است. اندیشمندی پُرآوازه و بنام به شمار می‌آید که در زمخشر از کارگزاری‌های خوارزم زاده شد و او را فخر خوارزم و جارالله می‌خواندند، چون زمانی دراز ساکن مکه بود.

گویند: او در یکی از سفرهایش، یک پای خود را از دست داد و با پای چوبی (پروتز) راه می‌رفت.

نگارنده، بیست کتاب برای او شمارش می‌کند که از نام آن‌ها می‌توان پی برد که بیشترشان در دانش واژه‌شناسی نوشته شده‌اند، مانند: کأس البلاغة؛ و امکنه و جبال و میاه؛ و القسطاس في العروض؛ و الکشاف في تفسیر القرآن؛ و المفصل في النحو و جزآن است.

کتاب مقدمة الأدب او دارای پنج بخش است: اسم، فعل، حرف، چگونگی صرف اسم و فعل.

ابوجعفرک بیهقی (د: ۵۴۴ق)

ابوجعفرک بیهقی، احمد فرزند علی فرزند ابوجعفر محمدفرزند صالح بیهقی لغوی مقری (د: ۵۴۴ق)، نویسنده کتاب تاریخ بیهق (نگارش: ۵۶۳ق)^۱، ابن فندُق ظهیرالدین ابوالحسن علی فرزند ابوالقاسم زید (د: ۵۶۵ق) نیست؛ بلکه ابوجعفرک بیهقی اندیشمندی در حوزه دین، دانش تفسیر، قرآن‌خوانی، نحو و دستور زبان است.

نگارنده، پنج کتاب واژه‌شناسی قرآنی و فرهنگ‌نامه‌نویسی برایش نام برده است.

وطواط (۴۸۱ - ۵۷۳ق)

رشیدالدین وطواط کاتب، سعدالملک محمد فرزند محمد فرزند عبدالجلیل (۴۸۱ - ۵۷۳ق) رییس دارالانشاء ابوالمظفر اتسر فرزند قطب‌الدین محمد خوارزم‌شاه تا آخر عمرش بود. وی را سراینده نیز به شمار آورده‌اند.

^۱ تاریخ بیهق (نگارش: ۵۶۳ق)، ابن فندُق ظهیرالدین ابوالحسن علی فرزند ابوالقاسم زید (د: ۵۶۵ق)، تصحیح احمد بهمنیار، مقدمه محمد قزوینی، انتشارات فروغی، تهران، ۱۳۶۱خ.

دواتشاه گوید: سروده‌هایش به پانزده هزار بیت هم می‌رسد.

کتابی منظوم به نام حمد و ثناب و نسبت می‌دهند.

حاجی خلیفه چلبی (د: ۱۰۶۷ ق) گوید: مردی رومی آن را دگرگون ساخت به نام عقود الجواهر در آورد و پیشکش سلطان مراد عثمانی کرد.

حُبیش تَفلیسی

ما در پایان نام حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیش فرزند ابراهیم فرزند محمد تَفلیسی را یاد می‌کنیم که از اندیشمندان نیمه دوم سده ۶ه است. او وابسته به دربار سلجوقیان روم، به ویژه قلیچ ارسلان (۵۵۹ - ۵۸۸ ق) بود کتاب کامل التعبیر را برای او نگاشت. وی یکی از نامداران اندیشمند دوران خود بود که در دانش‌های گوناگون دست داشت. وی بیشتر کتاب‌های خود را به زبان پارسی دری با لهجه و گویش آذربایجانی نگاشت که اندکی اختلاف با لهجه دری خراسانی دارد.

نگارنده، شانزده کتاب در زمینه‌های پزشکی، اخترشناسی، قرآن‌شناسی، واژه‌شناسی، نبرد و حماسه (ملحمه) به زبان عربی و فارسی برای تَفلیسی یاد کرده است.

کتاب قانون الأدب او را کسی به نام سعدالدین سلیمان امین‌الله به ترکی ترجمه کرد و در کنار فارسی و عربی آن قرارداد و آن را فرهنگ‌نامه سه زبانه نامید.

سده هفتم

نخستین بار فرهنگ‌نامه‌های منظوم برای آسان‌تر یادگیری سروده شد. گروهی از نویسندگان نام‌های عربی (الأسماء العربیة) را در یک کتاب گرد آوردند، همان گونه که در سده پیشین، برخی از نگارندگان، تنها مصدرها را گرد آوردند. گروهی دیگر گردآوری اسم و فعل‌ها را با هم درآمیخته در یک کتاب به انجام رساندند و برخی دیگر اقدام به ترجمه فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی کردند.

این باب دارای چهار فصل است و دربرگیرنده هشت کتاب می‌باشد:

فرهنگ‌نامه‌های هشت‌گانه سده ۷هـ

۱- نصاب الصّبیان

نوشتۀ ابونصر الفراهی است.

۲- زهرة الأدب

نگاشته شکرالله فرزند قاضی شهر جمشکزاک احمد بن زکریاست.

این فرهنگ‌نامه در بخش باختری ایران ساخته و پرداخته شد.

۳- نصیب الفتیان

نوشتۀ حسام خوئی است.

هر سه این فرهنگ‌نامه‌های یادشده در بالا منظوم هستند.

۴- مهذب الأسماء في مرتب الحروف و الأشیاء

نوشتۀ محمود فرزند عمر فرزند محمود ربنجی سجزی.

۵- تهذیب الأسماء أو تاج الأسماء

از آن نویسنده‌ای ناشناس است.

۶- جوامع اللغات و لوامع المصطلحات (نگارش: ۶۴۱ق)

یکی از دبیران پُرکار دربار مرزبانان ایران که نامش دانسته نیست، این کتاب را در سده هفتم به نام ابوبکر بن ابونصر بنگاشت.

۷- الصحیفة العذراء أو الصحیفة السدیة

نوشتۀ سدیدالدین ابوالفضائل محمد نسفی.

۸- صراح اللغة

نوشتۀ جمال‌الدین محمد فرزند عمر قرشی است. آن ترجمۀ فرهنگ‌نامه صحاح اللغة از زبان عربی است.

منظور از نصاب و معنی واژه آن، منظومه و سروده آموزشی معنی دارد. گونه‌ای از سروده‌های آموزشی در دستور زبان و ادبیات عرب پیش از فراهی ساخته شد که بیشتر به گونه چند بیتی و تک‌تکه‌های پراکنده می‌بود، ولی ساخت کتاب جداگانه منظوم سروده‌ای، پیرامون یورش مغول به دست ابونصر فراهی نویسنده کتاب نصاب الصبیان در آغاز سده هفتم هجرت انجام گرفت.

فراهی کتاب نصاب الصبیان را تنها برای آسان‌سازی آموزش دستور زبان و ادبیات عرب برای دانش‌آموزان و دانشجویان ایرانی و فارسی‌زبان در دویست بیت سرود. این کتاب پیرامون هفت سده از آغاز سده هفتم تا آغاز سده ۱۴ هـ مورد بهره‌بری دانشجویان در ایران، هند و ترکیه بود و جایگاه یک فرهنگ‌نامه کلاسیک برای آموزش زبان و ادبیات عرب بود. این فرهنگ‌نامه دیگر با روش آموزشی امروزه سازگار نیست و جز این از نظر تاریخی ارزش بالایی دارد ارزش آن با الگوگیری ده‌ها کتاب که از شیوه آن برداشت کردند و برپایه آن نوشته شد و شرح و ترجمه‌هایی از سده هفتم تا چهاردهم هجری برای آن ساخته شد.

سده هشتم

این باب دو فصل دارد و شش فرهنگ‌نامه را در برمی‌گیرد:

- فصل یکم فرهنگ‌نامه‌های نثرنویسی شده و آن دو تاست:
- فصل دوم فرهنگ‌نامه‌های منظوم و سروده شده و شمار آن‌ها چهارتاست.

فرهنگ‌نامه‌های منظوم و نثری شش‌گانه سده ۸ هـ

۱- المستخلص

خلاصة المستخلص (نگارش: چهارشنبه ۱۸ شوال ۷۱۰)؛ یا لسان التنزیل، نوشته حافظ‌الدین محمد فرزند محمد فرزند نصر بخاری. کتاب دربرگیرنده واژه‌های قرآن به ترتیب سوره‌هاست؛

۲- ترشیح الفضائل

نوشته ناشناسی است و آن کوتاه شده کتاب مقدمه الأدب، زمخشری؛

۳- ریاض الفتیان

نوشته ابن حسام هروی است و نزدیک به ۳۴۰۰ بیت دارد و کهن‌ترین شرح نصاب الصبیان است؛

۴- نصاب تجنیس الألفاظ

از آن سراینده‌ای ناشناس است؛

۵- سلک جواهر

سروده عبدالحمید فرزند عبدالرحمان انکوری است که با الگوگیری از نصاب البیان فراهی آن را سروده است. نام کتاب حسام خودی نصیب الفتیان است؛

۶- نصیب الاخوان

از آن سراینده‌ای به نام مطهر است. کتاب دربرگیرنده چهارصد بیت است و همگی دارای یک وزن و قافیه در بحر رمل اند

سده نهم

یک فرهنگ‌نامه تنها در شمال ایران و در یک زمینه دانشی (قرآن) به نام کنز اللغات، دومی به نام دستور الاخوان در هند پدیدار شد که فرهنگ‌نامه قرآنی بوده و هم‌چون شرح نصاب می‌باشد.

این باب دو فصل دارد و دوازده کتاب را دربرمی‌گیرد که شامل چهار فرهنگ‌نامه‌های نثری و دو فرهنگ‌نامه منظوم و شرح‌های نصاب‌اند.

فرهنگ‌نامه‌های دوازده‌گانه سده ۹هـ**۱- کنز اللغات**

نوشته محمد فرزند عبدالخالق فرزند معروف، و هو من اشهر القوامیس العربية بالفارسیة؛

۲- دستور الاخوان

از آن یک نویسنده هندی است که لقب او دهار؛ یا دهاروال است بدون شرح و شواهد است؛

۳- ترجمان القرآن

از آن میرسید شریف جرجانی است که به ترتیب سوره‌ها گردآوری شده است؛

۴- ترجمان القرآن

از آن سراینده‌ای به نام عادل فرزند علی خراسانی است، آن همانند کتاب پیشین است، ولی مرتب شده برپا حروف الفب (هجا) است؛

۵- عقود الجواهر

نوشته احمد داعی کرمیانی است که سلطان مراد فرزند محمد خان او را فرمان داد تا اقدام به نظم قاموس و طواط به نام حمد و ثنا کند که یاد آن در سده ششم آمد، پس آن را در ۶۴۲ بیت به نظم درآورد نام عقود الجواهر بدان داد؛

۶- مرقات الادب

از آن ملا «احمدی» کرمیانی است که کسی جز نویسنده عقد الجواهر منظوم است؛

۷- تحفة علائی

از آن محمد فرزند بواب است. آن فرهنگ‌نامه‌ای منظوم همانند نصاب الصبیان و نصیب الفتیان است که پیش از این بازگو شد؛

۸- تحفة الفقیر

از آن سراینده‌ای ناشناس است و از روش کتاب نصاب پیروی کرده است؛

۹- کاتبیة

منظوم در شناخت ادبیات عرب به زبان پارسی است و نویسنده آن کاتبی، محمد فرزند ولی انقروی نام دارد؛

۱۰- محمدیة

منظومه‌ای به زبان فارسی از آن بهاء‌الدین مغلقره‌وی است که آن برای محمد فرزند فقیه محمد فرزند ابوبکر فرزند محمد سروده است. این منظومه دومین شرح کهن از نصاب الصبیبان فراهی است که در سراینده سروده‌های فارسی نصاب الصبیبان را به عربی ترجمه و گزاره می‌کند.

۱۱. رافع النصاب و دافع الحجاب

از آن احمد فرزند فقیه محمد فرزند ابوبکر فرزند محمد است. آن را در سال ۸۱۸ نگاشت. وی اشعار فارسی نصاب را به عربی گزاره کرده است.

۱۲- نصاب المعلم

یا نصب العلم از آن جلال‌الدین قائنی است.

سدهٔ دهم

نیمی از سال‌های این صرف جنگ میان ایران دولت عثمانی گذشت اندکی ناآرامی، پریشانی و پراکندگی در پژوهشکده‌ها رخ داد و برخی از مراکز فرهنگی و ادبی از هم پاشید. هنگامی که فرمانروایی صفویان استوار و پابرجا شد، اندیشمندان بی‌پروا به ترجمه کتاب‌های دینی، صوفیان و شیعیان پرداختند و در این برهه کمتر نیاز به دانستن زبان و ادبیات عرب بود، پس اقدام بسزایی برای تدوین فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی نشد، ولی تنها کوشش‌هایی بسیار اندک در بخش‌های مرکزی ایران و باخترا آن رخ داد.

این باب دارای دو فصل است و دربرگیرنده پنج فرهنگ‌نامهٔ نثرگونه و هشت فرهنگ‌نامهٔ منظوم؛ و یا شرحی برای نصاب الصبیبان فراهی است.

فرهنگ‌نامه‌های سیزده‌گانهٔ سدهٔ ۱۰ هـ

۱- جواهر اللغة (نگارش: ۹۲۴ق)

جواهر اللغة و بحر الجواهر

۲- بحر العلوم

این فرهنگ‌نامه پزشکی هستند و آن‌ها را محمد فرزند یوسف طبیب هروی خراسانی تبار گردآوری کرده است. او واژه‌های پزشکی را به زبان عربی، سریانی، یونانی و لاتین متداول در دانش پزشکی نوشته شده به زبان عربی را گزاره کرده است. کتاب نخستین کوچک است و آن را جواهر اللغة نامید آن را برای ملک دینار غزّ گرد آورد. کتاب دوم بزرگ است و آن را بحر الجواهر نامید و پیشکش به ظهیرالدوله محمد امیر بیگ نمود؛

۳- لغات یوسفی؛ یا واژه‌های یوسفی

گمان می‌رود، نوشتهٔ یوسف فرزند محمد فرزند یوسف از پزشکان سدهٔ ۱۰ ه است. این فرهنگ‌نامه‌ای کوتاه و بسیار کوچک است.

۴- اللغة في ترجمة الاسم

از آن شبستری، حسام‌الدین؛ یا برهان‌الدین ابراهیم فرزند حسن؛ یا حسین بنیسی شبستری نقشبندی است که در ارزنجان؛ یا آذربایجان به سال ۹۱۵؛ یا ۹۱۷ ق به دست خوارج کشته شد. فرهنگ‌نامه‌ای است همانند فرهنگ‌نامهٔ البلغة؛ و یا السامی میدانی که تنها اسم‌های عربی دربرمی‌گیرد.

۵- مصرحة الأسماء

نوشتهٔ حلیمی، لطف‌الله فرزند یوسف قاضی است و تنها اسم‌های صریح را گردآوری کرده است.

۶ و ۷ و ۸ و ۹- شرح نصاب الصبیان (چهار تا)

چهار شرح نصاب الصبیان است که سه تای آن نام شرح نصاب دارد که یکی از آن دشت‌بیاضی؛ دیگری از آن محمد فرزند جلال قهستان؛ سومی نوشتهٔ ابن‌امیر الحاج؛ و چهارمی به نام نصاب المتعلم نوشتهٔ نویسنده‌ای ناشناس است.

۱۰- لغات مشکل نصاب

واژه‌های دشوار کتاب نصاب الصبیان نوشتهٔ یعقوب فرزند محمد چرخ‌چی است.

۱۱- وضوح النصابین

فرهنگ‌نامهٔ یادشده دربرگیرندهٔ واژه‌های چهار کتاب نصاب است، ولی معلوم نیست که کدام چهار کتاب نصاب مورد نظر است.

۱۲- نصاب حُسنی

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم در دویست بیت از نویسنده‌ای ناشناس است که دربرگیرندهٔ اسم‌های دینی و مقدس است. ازاین‌رو، آن را نیکو (حُسنی) نامید. شرح‌های بسیاری به زبان پارسی دارد.

۱۳- مثلثات بدیعی

مثلثات در اصطلاح واژه‌شناسان به واژه‌هایی گفته می‌شود که حرف اول آن‌ها با هر سه حرکت به کار می‌رود. فرهنگ‌نامه‌ای منظوم سرودهٔ بدیعی است. ما پنج سراینده داریم که با چنین نامی تخلص دارند بدیعی و هناك خمسة شعراء يتخلصون بهذا الاسم، و الأرجح إنه للبدیعی التبریزی.

سدهٔ یازدهم

ایران در این سده غرق در کشاکش اثبات حقانیت خود و نزدیکی بیشتر باورهایشان به شریعت، میان فقیهان و صوفیان بود. ازاین‌رو، نوشته‌هایشان منحصر به گردآوری احادیث نبوی و ترجمهٔ آن‌ها به فارسی است.

زبان فارسی در هند در حال پیشرفت و سروری بود، به ویژه در روزگار اکبرشاه و فرزندش جهانگیر که فرهنگ‌نامهٔ جهانگیری را به نام او نوشتند و فرزندش شاه جهان که فرهنگ رشیدی و منتخب اللغات را به نامش گرد آوردند.

داعی الاسلام گوید^۱: زبان علمی و ادبی هند در سدهٔ ۱۰ و ۱۱ هـ، زبان فارسی و در ایران زبان عربی بود. این باب دارای سه فصل و نه کتاب است.

^۱ فرهنگ نظام، داعی الاسلام، مقدمه، ج ۵.

فرهنگ‌نامه‌های نه‌گانهٔ سدهٔ ۱۰ هـ**۱ و ۲ - ترجمه و شرح قاموس**

دو کتاب به نام ترجمه و شرح قاموس المحيط از آن عبدالرحمان فرزند حسین و محمد فرزند حسن شیروانی با آوازهٔ ملا میرزا است. هر دو ترجمهٔ فرهنگ‌نامهٔ الفیروزآبادی معروف به القاموس المحيط است که به پارسی ترجمه و شرحی بر آن زده شده است.

۳- منتخب اللغات (الشاه‌جهانی)

نوشتهٔ عبدالرشید فرزند سید عبدالغفور حسینی مدنی تتوی است که پیوستگان به دربار شاه‌جهان و فرزندش عاملگیر است.

۴- قسطاس مستقیم و مفتاح قرآن کریم

از آن محمدعلی فرزند شاهقلی رازی است که در آن واژه‌های قرآن را گرد آورد و آن‌ها ترجمه و گزاره کرد.

۵- انتخابیة او انتخاب اللغة

آن را ملا ابراهیم برای خان‌زمان فرزند مه‌ابت‌خان در هند نوشت. فرهنگ‌نامه دربرگیرندهٔ واژه‌ها و اصطلاح‌های کاربردی صوفیانه و متکلمان.

۶- قنیة الفتیان

از آن صدرالدین فرزند بدرالدین است. فرهنگ‌نامه‌ای منظوم در ۲۱۳ بیت برپایهٔ بحر رمل و انباشته از ظرائف و صنایع لغوی است.

۷- ابواب العلوم

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم، سرودهٔ درویش جامی است.

۸- شرح نصاب

نوشتهٔ محمد مقیم جعفری.

۹- کنز الفنون

هم‌چنین این منظومه شرح نصاب الصبیان است که به نام شاه جهان هندی در ۲۰۰ بیت سروده شده است.

سدهٔ دوازدهم

پس از پیروزی فقیهان بر صوفین در نبرد سیاسی و ایدئولوژی، دوباره دانشگاه دینی اصفهان اقدام به ترویج زبان عربی قرآنی کردند و دایرة المعارف بزرگ روایت و حدیث بحار الأنوار به چاپ رسید و بار دیگر نیاز به یک فرهنگ‌نامهٔ بزرگ عربی فارسی پیدا شد، پس سلطان حسین صفوی (۱۰۷۹ - ۱۱۳۹ ق / ۱۶۶۸ - ۱۷۲۶ م) دستور به تدوین همانند این فرهنگ‌نامه داد، پس کتاب سماء الأسماء گرد آمد، سپس اقدام به ترجمهٔ قاموس المحيط فیروزآبادی شد، ولی شورش افغان‌ها بر دولت صفوی و انقراض این سلسله، انگیزهٔ ویرانی دانشگاه دینی اصفهان شد.

یک بار دیگر قاموس المحيط فیروزآبادی در این سده ترجمه شد.

فرهنگ‌نامه‌های شش‌گانهٔ سدهٔ ۱۰ هـ**۱- سماء الأسماء**

نوشتهٔ مهدی قلی‌خان.

۲- ترجمان اللغة

از آن ملا محمدیحیی فرزند محمد شفیع است.

هم‌چنین این فرهنگ‌نامه ترجمه و شرح قاموس [قاموس المحيط فیروزآبادی] است که به فرمان سلطان حسین صفوی (۱۰۷۹ - ۱۱۳۹ ق / ۱۶۶۸ - ۱۷۲۶ م) به نگارش درآمد.

۳- قابوس

هم‌چنین این فرهنگ‌نامه ترجمه و شرح قاموس [قاموس المحيط فیروزآبادی] است که مولوی محمدحیب‌الله اصفهانی قنوجی با آوازهٔ ده‌اوی به دستور محمدشاه هندی هم‌روزگار نادرشاه افشار (۱۱۰۰ - ۱۱۶۰ ق / ۱۶۸۸ - ۱۷۴۷ م) آن گرد آورد و بدو پیشکش کرد.

او واژگانی را به قاموس المحيط فیروزآبادی افزود و برخی از نادرستی‌ها و غلط‌های آن را تصحیح و درست‌نویسی کرد.

۴- ترجمه فروق اللغة

نوشته نورالدین علی فرزند تعمة الله جزائری (۱۰۸۸ - ۱۱۵۸ ق) است.

۵- ترجمه اضداد

چندین نویسنده کتابی بدین نام دارند. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۴۱ - ۲۴۲)

۶- منتخب اللغة

گردآوری محمدتقی نامی است که آن را برای فرزندانش محمد و علی تدوین کرد.

سده سیزدهم

نیمه نخست این سده، روزگار فروپایین افتادن علمی و ادبی است، ولی نیمه دوم آن رویاوری به سوی یادگیری و جداسازی دانش از دین است، پس ادبیات عرب ویژه مسجد و پرستشگاه‌ها شد. از این رو، فرهنگ‌نامه ارزشمند در ایران تدوین نشد؛ بلکه به جز چند جزوه و منظومه با الگوگرفتن از نصاب الصببان و چند شرح آن، فرهنگ‌نامه‌ای نامبردار پدید نیامد، ولی در هند فرهنگ‌نامه منتهی الارب هم‌چون یک فرهنگ‌نامه بزرگ و ارزشمند ساخته نشد.

این باب دارای دو فصل است و یازده فرهنگ‌نامه را دربرمی‌گیرد.

فرهنگ‌نامه‌های یازده‌گانه سده ۱۰ هـ

۱- منتهی الارب في لغات العرب (نگارش: ۱۲۵۲ ق)

امروزه این کتاب بلندآوازه‌ترین و بزرگترین فرهنگ‌نامه عربی فارسی است که عبدالرحیم فرزند عبدالکریم صفی پوری هندی آن را در سال ۱۲۵۲ ق تدوین کرد و دارای غلط‌های بسیار است.

۲- زبدة اللغات

نوشته محمدطاهر سبزواری است

۳- منتخبات اللغة

فرهنگ‌نامه در سال ۱۲۹۱ق نوشته شده است. آن را برای دانش‌آموزان آموزشگاه‌ها و تدریس دیکته چاپ کردند.

۴- گوهر منظوم

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم از آن شیخ محمدعلی مولوی هندی است.

۵- نصاب شیدا

از آن میرزا ابوالحسن شیدای یزدی (د: ۱۲۲۹ق) است.

۶- مفتاح اللغة (نگارش: ۱۷ ربیع دوم ۱۲۴۷)

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم به شیوه نصاب الصبیان، از آن محمدجعفر فرزند میرزا محمد لنجانی اصفهانی است.

۷- تحفه وهبی

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم از محمد وهبی سنبل‌زاده، متخلص به وهبی (د: ۱۲۲۴ق)، از سرایندگان دربار سلیم سوم عثمانی (۱۲۰۲ - ۱۲۲۲ق) که آن را در ایران سرود، سپس در بازگشت به ترکیه آن را با نام نخبه وهبی به ترکی سرود.

۸- لغات قرآن

منظومه‌ای دربرگیرنده واژه‌های قرآن به ترتیب سوره‌ها.

۹- شرح نصاب طالقانی

منظومه‌ای از آن محمدحسین فرزند رضی شریف طالقانی است.

۱۰- التبیان في تصحيح لغات نصاب الصبیان

فرهنگ‌نامه‌ای منظوم محمدعلی شریف است.

۱۱- الدرّة الثمینة (نگارش: ۲۰ ذی‌حجه ۱۲۹۱)

علی‌اکبر حسنی حسینی لغوی یزدی فرزند محمدجعفر متطبیب یزدی است. این نیز شرح نصاب الصبیان است.

دنباله (ذیل)

نگارنده بخشی را به عنوان دنبال و ذیل به کتاب خود افزود. این بخش دربرگیرنده فرهنگ‌نامه‌هایی با نویسنده ناشناس؛ یا فرهنگ‌نامه‌هایی بی‌نام عنوان؛ یا بی‌تاریخ و نیز فرهنگ‌نامه‌هایی که در همین سده ۱۴ هجری تدوین شد، آورده است. او آن‌ها را به ترتیب الفب نام آن‌ها در بخش دنباله یاد کرده است.

آن فرهنگ‌نامه‌ها بدین قرارند:**۱- إجمال حسینی**

از آن حسین فرزند عمر کروری است.

۲- الأزهر الواضح

از آن مصطفی فرزند عثمان رومی است.

۳- ألفاظ مفردة

منظومه‌ای در ۵۰۰ بیت به ترتیب الفب است. سراینده آن ناشناس است.

۴- تبصرة الصبيان

نوشته فضل‌الله شریف فرزند محمد شریف است.

این فرهنگ‌نامه دارای دو بخش است:

- بخش واژه‌شناسی به نام «الحديقة»؛

- و بخش ادبیات به نام «بوستان»؛

۵- تحفة الألفاظ

کتاب دارای سی و دو مطلب است. دو مطلب نخست پراکنده است. مطلب سوم تا سی‌ام برپایه الفب مرتب است.

۶- الترجمان

به ترتیب حروف الفب است.

۷- ترجمان القرآن

صاحب الذریعة آن را از آن تاج‌الدین فرزند محمد فرزند ابراهیم هاشمی می‌داند. (نک: الذریعة، ج ۴، ۷۲)

۸- حدّ اللغات

ترجمه واژه‌های مقامات حریری به فارسی است که به سال ۱۸۱۴ م در هند چاپ شده است.

۹- حلّ النصاب در لغات ثلاثة

از آن ضیاء‌الدین خان ندیم‌باشی معاون وزیر دادگستری است و آن را به سال ۱۸۹۸ م در سه زبان عربی، فارسی و فرانسه به چاپ رسانید و نیز این کتاب در تهران، چاپ سنگ، ۱۳۱۷ ق / ۱۸۹۹ م، در قطع جیبی به چاپ رسید. واژه فارسی با حروف لاتین و شرقی نوشته شده است.

۱۰- خلاصة اللغات و تفسیر المشكلات

از آن اسماعیل فرزند لطف‌الله باخرزی است.

۱۱- الدرّة الیتیمة

از آن شیخ عباس فرزند محمدرضا قمی است. کتاب در سال ۱۳۱۱ ق، به چاپ سنگ در ۱۱۶ برگه پخش شد.

۱۲- سبیکة المعاني للمصادر و المباني

منظومه‌ای از ملا حسن اهری متخلص بطوطی در ۱۲۷۰ بیت است که به روش نصاب الصبیان سروده است^۱.

۱۳- چهارده شرح گوناگون بر نصاب الصبیان

نگارنده همه آن‌ها در این جا به نمایش گذاشته است.

۱۴. فتح المثاني

ویژه ترجمه واژه‌های قرآن به فارسی است و به ترتیب الفب است.

^۱ الذریعة، ج ۱۲، ۱۳۷، رقم ۹۲۵: سبیکة المعاني للمصادر و المباني، منظوم فارسی نظیر نصاب الصبیان. طبع في تبریز ۱۳۴۵ من نظم المولی حسن الاهري المتخلص بطوطی المذكور في ۹: ۶۵۱ من شعراء القرن الرابع عشر و كان حياً في ۱۳۵۱ كما في فرهنگنامه‌های عربي بفارسی:

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

- الابانة، شرح السامي في الأسماء، ناشناس، سده ۶هـ (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۳۷)
 أبنية الأسماء، ابن قطاع سعدي صقلي مصري، علي بن جعفر (د: ۵۱۴ق).
 أبنية الأفعال، ابومنصور محمد بن عمر اصفهانی نحوی (ز: ۴۱۵ق).
 ابواب العلوم، منظومه، درویش جامی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۲۹ - ۲۳۳)
 اجمال حسینی، حسین فرزند عمر کروری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۸)
 الأزهر الواضح، مصطفی فرزند عثمان رومی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۹)
 الاسمی في الأسماء، ابوسعید سعید فرزند احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی (فرزند میدانی پیشین احمد فرزند احمد)
 (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۳۷)
 الأفعال و تصاریفها، ابن قطاع سعدي صقلي مصري، علي بن جعفر (د: ۵۱۴ق).
 الأفعال و تصاریفها، ابن مالک اندلسی محمد بن عبدالله (د: ۶۷۲ق). قصیده‌ای است لامیه.
 الأفعال و تصاریفها، سعید بن محمد سرقسطی حمار.
 الأفعال و تصاریفها، محمد بن علی بن عمر جیانی اصفهانی (د: ۴۱۶ق).
 الأفعال و تصاریفها، محمد بن عمر قرطبی، معروف به ابن قوطیه نحوی (د: ۳۶۷ق).
 ألفاظ مفردة، منظوم في ۵۰۰ بیت علی الالفباء، مجهول الناظم؛
 ألفاظ مفردة، منظومه، ۵۰۰ بیت، ناشناس. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۹)
 امکنه و جبال و میاه، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)
 انتخابیة؛ او انتخاب اللغة، ملا ابراهیم، پیشکش به خان زمان فرزند مهابت خان هندی، سده ۱۱هـ نسخه ملک، ۱۷۱ برگه
 ۱۵ سطر. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۲۷)

- الأنساب للسمعاني، ابوسعده، عبدالكريم فرزند محمد سمعاني مروزي (۱۱۱۳ - ۱۱۶۶ م / ۵۰۶ - ۵۶۲ ق)، تصحيح عبدالرحمان معلمی يمانی، مجلس دائرة المعارف عثمانية، حيدرآباد، دکن، هند، ۱۳۸۲ ق / ۱۹۶۲ م.
- الأمودج في النحو، احمد فرزند محمد فرزند احمد ميداني نيشابوري (د: ۵۱۸ ق)
- ايضاح المكنون في الذيل على كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون، محمد شرف الدين و معلم رفعت بيلكه كليشي، چاپ استانبول - تركيه ۱۹۴۵ و ۱۹۴۷ م / ۱۳۶۴ و ۱۳۶۶ ق.
- بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بحار الأنوار، ملامحمدباقر مجلسي (۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ ق) فرزند ملامحمدتقي، تصحيح محمدباقر بهبودي، دار الكتب الاسلاميه، تهران، ۱۳۷۶ ق.
- بحر العلوم. هذان القاموسان طبيان وضعهما محمد بن يوسف الطبيب الهروي في خراسان، جامعاً فيهما الكلمات الطبيّة العربيّة و السريانيّة و اليونانيّة و اللاتينيّة المتداولة في الطبّ العربي. القرن العاشر
- برهان قاطع، محمد حسين فرزند خلف تبريزي، چ. سنگي، كلكته، ۱۲۳۴ ق؛ ديگر: كلكته، حروف سربي، ۱۲۷۴ ق؛ ديگر: به كوشش محمد عباسي، ۱۳۳۶ خ؛ انتشارات نيماء، تهران، ۱۳۸۰ خ.
- بغية الوعاة في طبقات اللغويين و النحاة، جلال الدين سيوطي عبدالرحمان فرزند ابوبكر (د: ۹۱۱ ق)، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، مكتبة العصرية، صيدا، دو جلد.
- البلغة المترجم في اللغة (ن: ۴۳۸ ق)، نويسنده ناشناس، رونويسی محمد فرزند حسن حاجی رازی (ز: ۶۵۴ ق).
- البلغة بهوپالي، بلُغَةُ فِي أُصُولِ اللُّغَةِ، محمدصديق حسن خان فرزند علي قنوجي (۱۲۴۸ - ۱۳۰۷ ق)، استانبول، تركيه، ۱۲۹۴ ق؛ ديگر: بهوپال، هند، ۱۲۹۶ ق.
- البلغة في تاريخ أئمة اللغة، مجدالدين محمد بن يعقوب فيروزآبادي (۷۲۹ - ۸۱۷ ق)، تحقيق بركات يوسف هبود، المكتبة العصرية، بيروت، صيدا، ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۱ م
- پارسی نغز، مجموعه، علی اصغر حکمت، انجمن ایرانی سازمان فرهنگي یونسکو، تهران، ۱۳۲۹ خ.
- تاج المصادر لابي جعفرک البيهقي، القرن السادس؛
- تاج المصادر: از ابوالحسن محمدبن عبدالله سمرقندی (د: ۳۴۳ ق).

تاج المصادر: از ابوجعفرک بیهقی، احمد بن علی (۴۷۰ - ۵۴۴ ق.).

تاج المصادر، ابوجعفرک بیهقی، احمد فرزند علی فرزند ابوجعفر محمدفرزند صالح بیهقی لغوی مقری (د: ۵۴۴ق)، به خط ملک‌الکتاب میرزا محمد شیرازی، بمبئی، ۱۳۰۱ق، ۲۲۹ برگه، ۵۷۰۰ بیت.

تاج المصادر، رودکی شاعر سمرقندی، حسن بن محمد (د: ۴۳۴ق).

تاریخ آداب اللغة العربية، جرجی زیدان (۱۸۶۱ - ۱۹۱۴م)، مصر، ۱۹۱۱ - ۱۹۱۴، چهار جلد.

تاریخ بیهق (نگارش: ۵۶۳ق)، ابن فندُق ظهیرالدین ابوالحسن علی فرزند ابوالقاسم زید (د: ۵۶۵ق)، تصحیح احمد بهمینیار، مقدمه محمد قزوینی، انتشارات فروغی، تهران، ۱۳۶۱خ.

تاریخ بیهقی، تاریخ مسعودی، ابوالفضل محمد فرزند حسین بیهقی (۳۸۵ - ۴۷۰ ق / ۹۹۵ - ۱۰۷۷م)، تصحیح علی اکبر فیاض، مقدمه محمدجعفر یاحقی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ سوم ۱۳۷۵خ.

تبصرة الصبيان، فضل الله شریف فرزند محمد شریف. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۶۰)

التبيان في تصحيح لغات نصاب الصبيان (نگارش: ۱۲۹۳ق)، محمدعلی شریف. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۳)

تحفة الالفاظ، (نک فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۶۱ - ۲۶۰)

تحفة الفقير، ناشناس، سده ۹هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۸۹)

تحفة علائی، محمد فرزند بواب سده ۹هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۸۷)

تحفه وهبی، منظومه، محمد وهبی سنبل‌زاده، متخلص به وهبی (د: ۱۲۲۴ق)، چاپ سنگی استانبول.

تراجم الأعاجم، زین‌المشایخ محمد فرزند ابوالقاسم بقالی خوارزمی (د: ۵۶۲ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۶۱)

ترتیب الاسمي في الأسماء، ناشناس. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۳۹)

ترجمان القرآن بالعربية و الفارسية، بدیع الزمان ابوعبدالله حسین فرزند ابراهیم، ادیب نطنزی (د: محرم ۴۹۷ق).

ترجمان القرآن، ابوعبدالله حسین فرزند احمد زوزنی (د: ۴۸۶ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۷)

- ترجمان القرآن، تاج‌الدین فرزند محمد فرزند ابراهیم هاشمی. (نک: الذریعة، ج ۴، ۷۲)
- ترجمان القرآن، عادل فرزند علی خراسانی (سده ۹هـ). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۷۱)
- ترجمان القرآن، میرسید شریف جرجانی علی فرزند محمد فرزند علی (۷۴۰-۸۱۶ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۷۱)
- ترجمان القوافی و تقویم الأدویة، نک: دولت‌آبادی، عزیز. سرایندگان شعر پارسی در قفقاز. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار، ۱۳۷۰.
- ترجمان اللغة، ملا محمدیحیی فرزند محمد شفیع، چ. شیراز، ۱۲۷۲ق؛ دیگر: چ. تهران، ۱۲۷۷ق؛ دیگر: به خط غلام‌حسین خوانساری، چ. تهران، ۱۳۰۲-۱۳۰۸ق، ۱۱۸۰ برگه.
- ترجمان قوافی، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیب فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی، برای عزالدین ابوشجاع قلیچ ارسلان دوم فرزند مسعود (۵۵۹-۵۸۸ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۷۹)
- الترجمان، (نک فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۶۱-۲۶۲)
- ترجمة فروق اللغة، نورالدین علی فرزند تعمة الله جزائری (۱۰۸۸-۱۱۵۸ق)، همراه با کتاب السامی فی الأسامی، چ. سنگی، ۱۲۶۵ق؛ چ. دوم ۱۲۷۵ق.
- ترجمه و شرح قاموس المحيط (نگارش: ۱۰۲۷ق)، عبدالرحمان فرزند حسین (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۲۰)
- ترجمه اعداد، چندین نویسنده، سده ۱۲هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۴۱-۲۴۲)
- ترجمه قانون الأدب تفلیسی، (ترجمه: ۱۱۸۳-۱۱۹۰ق) ابوالموهّب سعدالدین سلیمان امین‌الله، مستقیم زاده، (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۷۴)
- ترشیخ الفضائل (نگارش: ۷۲۵ق)، ناشناسی تلخیص مقدمة الأدب، زمخشری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۵۴)
- التعريفات، سید شریف علی بن محمد جرجانی.

- تهذیب الأسماء أو تاج الأسماء (نگارش: ۶۶۳ق)، ناشناس. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۳۶)
جامع العلوم في اصطلاحات الفنون الملقب بدستور العلماء، قاضی عبدالنبی احمدنگری.
جوامع البیان حبیبش تفلپسی، تصحیح محمدحسین جعفری تبار، دانشکده زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت معلم، تهران، ۱۳۹۰خ.
- جوامع البیان در ترجمان القرآن، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیبش فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلپسی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۷۶)
جوامع اللغات و لوامع المصطلحات (نگارش: ۶۴۱ق)، ناشناس، برای ابوبکر بن ابونصر مرزبان. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۳۹)
جواهر اللغة (نگارش: ۹۲۴ق)، جواهر اللغة و بحر الجواهر، بحر العلوم، محمد فرزند یوسف طبیب هروی خراسانی، به کوشش رضی طبیب سمنانی، تهران، ۱۲۸۸ق.
- حدّ اللغات، ترجمه و اژه‌های مقامات حریری به فارسی، چ. حیدرآباد هند، ۱۸۱۴م / ۱۲۲۹ق، ۲۷۴ برگه ۱۷ سطری. الحدود، ابوجعفر محمد فرزند حسن نیشابوری مقری.
حلّ النصاب در لغات ثلاثه، ضیاءالدین خان ندیم‌باشی، چ. ۱۸۹۸م؛ دیگر: چ. تهران، چاپ سنگ، ۱۳۱۷ق / ۱۸۹۹م، قطع جیبی.
- حمد و ثنا، رشیدالدین وطواط کاتب، سعدالملک محمد فرزند محمد فرزند عبدالجلیل (۴۸۱ - ۵۷۳ق).
حمد و ثنا؛ یا نفود الزواهر؛ الفاظ مفردة و مرکبه، رشیدالدین وطواط کاتب، سعدالملک محمد فرزند محمد فرزند عبدالجلیل (۴۸۱ - ۵۷۳ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۵۶)
الخلاص، بدیع الزمان ابوعبدالله حسین فرزند ابراهیم، ادیب نطنزی (د: محرم ۴۹۷ق).
خلاصة اللغات و تفسیر المشکلات، اسماعیل فرزند لطف‌الله باخرزی، نستعلیق، رونویسی یعقوب فرزند ابراهیم، چهارشنبه ۲۸ ربیع دوم ۱۲۴۲، ۹۵ برگ ۱۵ سطری.

- خلاصة المستخلص (نگارش: چهارشنبه ۱۸ شوال ۷۱۰)؛ یا لسان التنزیل، حافظ‌الدین محمد فرزند محمد فرزند نصر بخاری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۵۳)
- الدرة الثمينة (نگارش: ۲۰ ذی‌حجه ۱۲۹۱)، علی‌اکبر حسنی حسینی لغوی یزدی فرزند محمدجعفر متطبب یزدی، چ. سنگی یزد، ۱۲۹۵ق و ۱۳۱۲ق؛ دیگر: تهران، خط محمد صانعی، چ. سنگی، نشر علمی، ۱۳۶۶ق.
- الدرة الیتیمة، شیخ عباس فرزند محمدرضا قمی (۱۲۹۴ - ۱۳۵۹ق)، چاپ سنگ، ۱۳۱۱ق، ۱۱۶ برگه.
- دستور الاخوان، دهار؛ یا دهاروال هندی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۶۹)
- دستور الأدب في اللغة العربية، بدیع الزمان ابو عبدالله حسین فرزند ابراهیم، ادیب نطنزی (د: محرم ۴۹۷ق).
- دستور اللغة العربية؛ یا کتاب الخلاص، بدیع الزمان ابو عبدالله حسین فرزند ابراهیم، ادیب نطنزی (د: محرم ۴۹۷ق).
- ۷۰۰۰ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹)
- دستور اللغة، بدیع الزمان ابو عبدالله حسین فرزند ابراهیم، ادیب نطنزی (د: محرم ۴۹۷ق)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۰خ.
- دستور اللغة، خواجه نظام‌الملک (د: ۴۸۵ق).
- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، الجزء التاسع عشر، المآب - المجاهدات، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، مقدمه، تصحیح و تحقیق احمد منزوی (۱۳۰۴ - ۱۳۹۴خ)، چاپخانه اسلامی، تهران، ۱۳۴۸خ / ۱۳۸۹ق / ۱۹۶۹م، ۱۶۸۰ شناسه از عنوان المآب في شرح الآداب آغاز می‌شود و به مجاهدات عرب في وقعة جمل و أحوالها، ۴۰۹ برگه.
- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، الجزء الثالث والعشرون، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، مقدمه، تصحیح و تحقیق احمد منزوی (۱۳۰۴ - ۱۳۹۴خ)، چاپخانه اسلامی، تهران، ۱۳۵۴خ / ۱۳۹۵ق / ۱۹۷۵م، ۱۳۷۰، شناسه کتاب از ۷۸۱۱ - ۹۱۸۰ المنتزح المختار - میوه شیرین، ۳۶۲ برگه.
- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، الجزء الثاني عشر، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، مقدمه، تصحیح و تحقیق علی‌نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ)، دانشگاه تهران، ۱۳۴۰خ / ۱۳۸۰ق / ۱۹۶۲م، ۱۹۷۴ شناسه کتاب از الزائریة تا سیاه کاران، ۲۹۴ برگه.

ذیل کشف الظنون: ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، محمد شرف‌الدین و معلم رفعت بیلکه کلیشی، چاپ استانبول - ترکیه ۱۹۴۵ و ۱۹۴۷ م / ۱۳۶۴ و ۱۳۶۶ ق.

رافع النصاب و دافع الحجاب (نگارش: ۸۱۸ ق)، احمد فرزند فقیه محمد فرزند ابوبکر فرزند محمد. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹۳)

روضات الجنات فی أحوال العلماء و السادات، صاحب روضات، محمدباقر خوانساری (۱۲۲۶ - ۱۳۱۳ ق)، اسماعیلیان، قم، ۱۳۹۰ ق. ۸ جلد.

ریاض الفتیان (سرایش: ۷۸۵ ق)، ابن حسام هروی، ۳۴۰۰ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۵۶)
ریحانة الأدب فی تراجم المعرفین بالکنیة او اللقب، محمد علی مدرس تبریزی، ج ۱ تا ج ۶، تهران، از ۱۳۶۹ ق / ۱۳۲۸ خ تا ۱۳۷۵ ق / ۱۳۳۳ خ.

زبدة اللغات، محمدطاهر سبزواری، نسخه دانشکده ادبیات تهران، نستعلیق، رونویسی ۱۲۴۰ ق، بی‌کا. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۴۷)

زبدة المصادر یا زبدة اللغة: از علاء‌الدین علی بن مراد کاشی (د: ۶۲۴ ق). چلبی در حرف «ل» آن را به نام نخست و در حرف «ز» به نام دوم، آورده گوید: مرتب بر دو قسمت است: ۱- أسماء؛ ۲- أفعال به فارسی.

زهرة الأدب، شکرالله فرزند قاضی شهر جمشکزاك احمد بن زکریا، ۳۶۰ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۲۲)

السامی فی الأسامی، احمد فرزند محمد فرزند احمد فرزند ابراهیم میدانی نیشابوری (د: ۵۱۸ ق) (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۳۱)

سببکة المعانی للمصادر و المبانی، ملا حسن اهری متخلص بطوطی (ز: ۱۳۵۱ ق)، خط اهری، به کوشش ابوالقاسم صحاف، چ. فرهنگ آذربایجان، تبریز، ۱۳۴۵ ق، ۱۲۷۰ بیت، ۲۰۱ برگه.

- سلک جواهر (سُرایش: جمادی یکم ۷۶۳)، عبدالحمید فرزند عبدالرحمان انکوری، تخلص جمید، ۵۰۰ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۶۲)
- سماء الأسماء، مهدی قلی خان، تخلص صفا فرزند علی قلی خان فرزند قرچغای خان (ز: ۱۲۳ ق)، به فرمان سلطان حسین صفوی (۱۰۷۹ - ۱۱۳۹ ق / ۱۶۶۸ - ۱۷۲۶ م). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۳۷ - ۲۳۸)
- شرح المصطلحات الفلسفیه، مجمع البحوث الاسلامیه.
- شرح المصطلحات الکلامیه، جمعی از نویسندگان.
- شرح المعلقات السبع، حسین بن احمد بن حسین قاضی زوزنی (د: ۴۸۶ ق)، مصر، ۱۳۰۴ ق؛ دیگر: شرح بر امرؤالقیس، کوسین دو برسفال، پاریس، ۱۸۲۰ م، ۴۵ برگه؛ شرح همه معلقات سبع به خط یوحنا، لبنان، ۱۸۵۲ م، ۲۴۰ برگه؛ دیگر: تصحیح نصر هورینی، مصر، ۱۲۷۷ ق، ۱۸۷ برگه.
- شرح نصاب (نگارش: ۱۰۴۹ ق)، نوشته محمد مقیم جعفری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۳۶)
- شرح نصاب الصبیان، عبدالصمد فرزند کمال الدین ابن امیر الحاج (سده ۱۰ هـ). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۵)
- شرح نصاب الصبیان، محمد فرزند جلال قهستان (سده ۱۰ هـ). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۴)
- شرح نصاب الصبیان، محمد فرزند فصیح فرزند محمد، با آوازه کریم دشت‌بیاضی (سده ۱۰ هـ)، خط رین العابدین فرزند فتح‌علی حسینی صفوی خویی، قطع جیبی، ۱۲۶۶ ق، ۳۱۰ برگه. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۶)
- شرح نصاب طالقانی، منظومه، محمدحسین فرزند رضی شریف طالقانی، خط محمدحسن گلپایگانی، چ. سنگی، قطع وزیری، تهران، ۱۳۰۲ ق، ۳۰۴ برگه.
- صاح الفرس (نگارش: ۷۲۸ ق)، محمد فرزند هندوشاه نخجوانی، تصحیح عبدالعلی طاعتی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۵ خ.
- الصحیفة العذراء أو الصحیفة السدیة (نگارش: ۶۴۹ ق)، سدیدالدین ابوالفضائل محمدفرزند عمر فرزند ابوبکر نسفی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۴۰)

- صراح اللغة، نوشته جمال الدین محمد فرزند عمر قرشی (سده ۷هـ)، چ. تبریز، ۱۲۷۰ ق، یک جلد؛ دیگر: چ. بولاق، ۱۲۸۲ ق و بار دیگر ۱۲۹۲ ق، دو جلد.
- عقود الجواهر، احمد داعی کرمیانی، به دستور سلطان مراد فرزند محمد خان، ۶۴۲ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۷۷)
- العین، خلیل فراهیدی، فرزند احمد (۱۰۰ - ۱۷۵ ق)، پژوهش دکتر مهدی مخزومی و دکتر ابراهیم سامرای، موسسه‌ی اعلی، بیروت - لبنان، ۱۴۰۸/۱۹۸۸ م.
- غریب اللغة، احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی نیشابوری (د: ۱۸ ق).
- فتح المثنای، نسخه خطی، صفر ۱۲۲۴، یک صد برگه، ۲۰ سطری، کتابخانه ابراهیم دگان، اراک.
- فروندسار؛ یا فرهنگ نفیسی، علی اکبر نفیسی ناظم الاطباء، چ تهران ۱۳۱۷ خ. ← ناظم الاطباء.
- فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق شهاب الدین سهروردی (۵۴۹ - ۵۸۷ ق)، محمد خالد غفاری، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰ خ.
- فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا، جعفر سجادی (۱۳۰۳ - ۱۳۹۲ خ)، انتشارات طبع و نشر، تهران، ۱۳۸۷ خ.
- فرهنگ انجم آرای ناصری (نگارش: ۱۲۸۸ خ)، رضاقلی خان فرزند محمد هادی هدایت، کتابفروشی اسلامی، تهران.
- فرهنگ رشیدی (نگارش: ۱۰۶۴ ق)، عبدالرشید بن عبدالغفور حسینی مدنی تنوی (د: ۱۰۷۱ ق)، تحقیق و تصحیح محمد عباسی، کتابفروشی بارانی، ۱۳۰۰؛ دیگر: انتشارات سیمای دانش، تهران، ۱۳۸۶ خ، وزیری، ۱۰۵۰ برگه.
- فرهنگ علم کلام، خزندری زیدری نسوری.
- فرهنگ علم کلام، دکتر احمد خاتمی، انتشارات صبا، تهران، تابستان ۱۳۷۰.
- فرهنگ فلسفی، جمیل صلیبا، مترجم منوچهر صانعی دره‌بیدی، انتشارات حکمت، تهران، ۱۳۶۶ خ.
- فرهنگ مجمع الفرس، محمد قاسم فرزند حاجی محمد کاشانی، به کوشش محمد دبیرسیاقی، ۱۳۳۸ - ۱۳۴۰ خ، وزیری، ۱۸۱۰ برگه.
- فرهنگ معارف اسلامی، سید جعفر سجادی، انتشارات کومش، تهران، ۱۳۷۳ خ.

- فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، دکتر علی نقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۷ خ.
- فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، علی نقی منزوی، لغت‌نامه، علی اکبر دهخدا (۱۲۵۸ - ۱۳۳۴ خ)، زیر نظر محمد معین، مقدمه، گروهی از نویسندگان، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سازمان لغت‌نامه، ۱۳۳۷ خ، برگه ۲۶۵ - ۳۷۲.
- فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۱ خ.
- الفهرست، فوز العلوم، ابن ندیم ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ ق)، چاپخانه رحمانی مصر، چاپ ۱۳۴۸ ق؛ پژوهش و برگردان رضا تجدد، چ تهران، ۱۳۴۶ خ.
- قابوس، ترجمه و شرح قاموس المحيط فیروزآبادی (نگارش: ۱۴۹ ق)، مولوی محمدحبیب‌الله اصفهانی قنوجی با آوازه دهاوی به دستور محمدشاه هندی.
- قانون ادب، ابوالفضل حُبیش فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی، به کوشش غلامرضا طاهر، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۵۰ خ. سه جلد.
- قانون الأدب (نگارش: ۵۴۵ ق)، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیش فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی کمالی متطبب. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۶۸)
- قانون الأدب، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیش فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی
- القسطاس فی العروض، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ ق)
- قسطاس مستقیم و مفتاح قرآن کریم (۱۰۸۲ ق)، محمدعلی فرزند شاهقلی رازی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۲۵ - ۲۲۷)
- قصاید و غزلیات خاقانی، تصحیح عزیزالله علیزاده، انتشارات فردوس، تهران، ۱۳۹۰ خ، ۸۸۰ برگه.
- قنیه الفتیان، صدرالدین فرزند بدرالدین سده ۱۱ هـ، منظومه ۲۱۳ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۲۸ - ۲۲۹)
- القوامیس العربیة باللغة الفارسیة، علی نقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۷ خ.

کاتبیه (سرایش: ۸۵۱ق)، منظومه، کاتبی، محمد فرزند ولی انقروی، به دستور سلطان محمد فاتح فرزند سلطان مراد عثمانی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹۲)

کأس البلاغة، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری خوارزمی، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)

کامل التعبير، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیب فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی، برای قلیچ ارسلان (۵۵۹ - ۵۸۸ق) کشف زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، الکشاف عن حقائق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، ابوالقاسم محمود فرزند عمر خوارزمی، جارالله زمخشری (۴۶۷ - ۵۳۸ق)، کلکته، چاپ سنگی، ۱۸۵۶م؛ دیگر: بولاق مضر، ۱۲۹۱ق؛ لرگردان به پارسی، مسعود انصاری، انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۸۹خ.

الکشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، حاجی خلیفه مصطفی فرزند عبدالله کاتب چلبی (۱۰۱۷ - ۱۰۶۷ق)، پژوهش محمد شرف‌الدین یالتقا و معلم رفعت بیلگه کلیسی، استانبول، ترکیه، ۱۹۴۱م / ۱۳۶۰ق.

کنز الفنون، منظومه شرح نصاب الصبیان، ناشناس به نام شاه جهان هندی، ۲۰۰ بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۳۷)

کنز اللغات، محمد فرزند عبدالخالق فرزند معروف، چ. ملاباقر خوانساری، ۱۲۷۵ق؛ دیگر: چ. تهران، ۱۲۸۲ق، ۳۲۶ برگه؛ دیگر: خط عبدالله سرابی، تبریز، ۱۳۰۰ق، رحلی؛ دیگر: خط هاشم فرزند حسین، تبریز، ۱۳۲۲ق؛ دیگر: چ. تبریز، رحلی، ۱۳۱۶ق.

گوهر منظوم، فرهنگ‌نامه‌ای منظوم از آن شیخ محمدعلی مولوی هندی، چ. هند. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۰)

لسان التنزیل، تحقیق مهدی محقق، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۲خ.

لغات قرآن، منظومه، ناشناس، پیشکش به شاهزاده حسن علی، تهران، نسخه ملک ناقص، ۱۰ برگ ۱۳ سطری.

لغات مشکل نصاب (نگارش: ۹۴۵ق)، یعقوب فرزند محمد چرخ‌ی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۶)

لغات یوسفی؛ یا واژه‌های یوسفی، یوسف فرزند محمد فرزند یوسف سده ۱۰ هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹۹)

اللغة الفارسية، حسین بن احمد بن حسین قاضی زوزنی (د: ۴۸۶ ق).

اللغة في ترجمة الاسم، شبستری، حسام‌الدین؛ یا برهان‌الدین ابراهیم فرزند حسن؛ یا حسین بنیسی شبستری نقشبندی (ک: ۹۱۵؛ یا ۹۱۷ ق)، نسخه اسعد افندی، ۱۰۱ برگ وزیری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۰)

اللغة في ترجمة الاسم، للشبستري (حسام‌الدین او برهان‌الدین) الذي قتله الخوارج في أرنجان او آذربيجان، ويضم الأسماء العربية فقط كقاموس البلغة او السامي للميداني؛ القرن العاشر

لغتنامه، علی اکبر دهخدا (۱۲۵۸ - ۱۳۳۴ خ)، زیر نظر محمد معین، مقدمه، گروهی از نویسندگان، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سازمان لغتنامه، ۱۳۳۷ خ، برگه ۲۶۵ - ۳۷۲، فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، علی‌نقی منزوی.

المبين في اصطلاحات الحكماء و المتكلمين، سيف‌الدین الآمدی.

مثلثات بدیعی، بدیعی تبریزی، چ. سنگی، خط نستعلیق، ۱۲۶۵ ق؛ دیگر: چ. تبریز، قطع خستی، ۱۲۷۱ ق؛ دیگر: چ. سنگی، قطع جیبی، ۱۳۰۸ ق. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۹ - ۲۱۱)

محمدیة (سرایش: ۸۰۵ ق)، منظومه، بهاء‌الدین مغلق‌هوی، برای محمد فرزند فقیه محمد فرزند ابوبکر فرزند محمد. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹۲)

مرفقات الادب، ملا «احمدی» کرمیانی (د: ۸۱۵ ق)، از شبه جزیره کریمه. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۸۳)

مرفقات او صحائف، حسین فرزند ابراهیم نطنزی (د: ۴۹۷ ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۶)

المستخلص (نگارش: چهارشنبه ۱۸ شوال ۷۱۰)؛ یا لسان التنزیل، حافظ‌الدین محمد فرزند محمد فرزند نصر بخاری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۵۳)

المستخلص، یا جواهر القرآن، حافظ‌الدین محمد فرزند محمد فرزند نصر بخاری، تصحیح مهدی درخشان، دانشگاه تهران.

- مشارب التجارب و غوارب الغرایب، ابن فندق بیهقی ظهیرالدین ابوالحسن علی فرزند ابوالقاسم زید (۴۹۰ - ۵۴۸ق). مشکلات البلغة، نویسنده ناشناس، سده ۵هـ.
- المصادر القرآن: از ابراهیم بن یحیی یزیدی (د: ۳۲۵ ق).
- مصادر القرآن، یحیی بن زیاد فراء (د: ۲۰۷ق).
- المصادر، ابن مقیم بغدادی، محمد بن حسن (د: ۳۶۲ق).
- المصادر، ابوزید انصاری بصری، سعید بن اوس بن ثابت، صاحب الأسماء (د: ۲۱۵ق).
- المصادر، ابوعبدالله حسین فرزند احمد زوزنی (د: ۴۸۶ق)، پنج هزار بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۱)
- المصادر، ابوعبیده، معمر بن مثنی بصری (د: ۳۰۳ق). (ذیل کشف الظنون) و صاحب (اقراب الموارد، برگه ۱۵) در دیباچه، کتابی به نام المصادر التي لا تشق منها الأفعال به این ابوعبیده نسبت داده است.
- المصادر، احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی نیشابوری (د: ۵۱۸ ق)
- المصادر، اصمعی عبدالملک بن قریب (د: ۲۱۶ق).
- المصادر، القرن السادس
- المصادر، حسین بن احمد بن حسین قاضی زوزنی (د: ۴۸۶ ق).
- المصادر، زوزنی، حسین بن احمد (د: ۴۸۶ق).
- المصادر، کسای، ابوالحسن علی بن حمزه (د: ۱۸۹ق).
- المصادر، میدانی احمد بن محمد نیشابوری (د: ۵۱۸ق).
- المصادر، نضر بن شمیل نحوی (د: ۲۰۴ق). (کشف الظنون) و
- المصادر، یحیی بن ابی بکر تنوسی (د: ۷۲۴ق).
- المصادر، یحیی بن احمد، ابوزکریا، بارانی لغوی.
- المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، احمد فرزند محمد فرزند علی مقرئ فیومی (د: ۷۷۰ق)، مکتبه العلمیه، بیروت؛ دیگر: دارالهجرة، قم، ۱۴۱۴ق / ۱۳۷۲خ.

- مصرحة الأسماء، حلیمی، لطف الله فرزند یوسف قاضی (د: ۹۲۲ق). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۱ - ۲۰۳) معجم الأدباء؛ یا إرشاد الأریب إلى معرفة الأديب، یاقوت حموی، دیوید سموئل مارگلیوت لیدن، ۱۹۰۷م؛ قاهره ۱۹۰۹م؛ برگردان عبدالحمید آیتی، تهران، ۱۳۹۱ خ / ۲۰۱۲م.
- المعجم الفلسفي، جمیل صلیبا.
معجم المصطلحات العلمية العربية، فایز دایه.
المعجم المفصل في النحو العربي، به کوشش عزیزه فوال بابتی، دار الکتب العلمية، بیروت، ۱۴۲۵ق.
معرفی کتاب فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی، علی نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ)، برگردان به فارسی محمدابراهیم ذاکر، سایت منزوی، سایت ذاکر و سایت بهشتی‌پور.
مفتاح اللغة (نگارش: ۱۷ ربیع دوم ۱۲۴۷)، منظومه، از آن محمدجعفر فرزند میرزا محمد لنجانی اصفهانی، نسخه مجلس خط سراینده ۱۹ شوال ۱۲۷۲.
- المفصل في النحو، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)، به کوشش عزیزه فوال بابتی، دار الکتب العلمية، بیروت، ۱۴۲۵ق.
مقدمة الادب، ابوالقاسم زمخشری (۴۷۶ - ۵۳۸ق) محمود بن عمر بن محمد بن عمر خوارزمی، مقدمة الأدب بالفارسیة الدریة (المتداولة اليوم) للزمخشري، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مک گیل، تهران، ۱۳۸۶خ.
مقدمة الأدب، فرهنگ‌نامه‌ای با لهجه خوارزمی، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری خوارزمی، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)، ۵۳۲ برگه (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۴۰ - ۴۷)
مقدمة الأدب، فرهنگ‌نامه‌ای به زبان پارسی دری، ابوالقاسم محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند عمر زمخشری خوارزمی، جارالله، فخر خوارزم (۴۶۷ - ۵۳۸ق)، ۵۳۲ برگه (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۴۰ - ۴۷)
من مصادر التاريخ العربي باللغة الفارسیة، کتاب القوامیس العربية باللغة الفارسیة نشریه الدراسات الأدبیه، منشورات جامعة طهران، شتاء ۱۹۶۰، السنة الأولى، العدد ۴، رقم ۵۱۳ (۱۹۵۹)، صص ۹۴ - ۱۰۸، دکتر علی نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ).

- منتخب اللغات (الشاه جهانی)، عبدالرشید فرزند سید عبدالغفور حسینی مدنی تنوی، چ. کلکته، ۱۸۰۸ م / ۱۲۲۳ ق، ۸۸۱ برگه، خط نستعلیق الله‌داد؛ دیگر: به کوشش احمد شیرازی، چاپ سنگی، قطع وزیری، ۱۳۱۶ ق، ۴۶۴ برگه.
- منتخب اللغة، گردآوری محمدتقی نامی، نسخه دهخدا، خط مؤلف، سده ۱۲ هـ، ۲۶ برگ ۲۸ سطری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۴۳)
- منتخبات اللغة (نگارش: ۱۲۹۱ ق)، ناشناس، چ. سنگی، تهران، با نام منتخب اللغة، ۱۳۲۲ ق؛ چاپ هند، ۴۱۱ برگه.
- منتهی الارب في لغات العرب (نگارش: ۱۲۵۲ ق)، عبدالرحیم فرزند عبدالکریم صفی‌پوری هندی، چهار جلد، کلکته؛ دیگر: تهران، چ. سنگی، دو جلد، ۱۲۹۷ - ۱۲۹۸ ق؛ دیگر: تهران، ۱۳۳۷ خ، چهار جلد.
- منشآت ابوالفضل بیهقی، ابوالفضل محمد فرزند حسین (۳۸۵ - ۴۷۰ ق).
- موسوعة مصطلحات ابن خلدون و الشریف علی محمد الجرجانی، رفیق العجم.
- موسوعة مصطلحات الامام فخرالدين الرازي، سمیح دغیم.
- موسوعة مصطلحات الفلسفة عند العرب، جیرار جهامی.
- موسوعة مصطلحات علم الکلام، سمیح دغیم.
- موسوعة مصطلحات علم المنطق عند العرب، فرید جبر، سمیح دغیم، رفیق عجم، جیرار جهامی.
- مهذب الأسماء في مرتب الحروف و الأشیاء، نوشته محمود فرزند عمر فرزند محمود ربنجی سجزی (سده ۷ هـ). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۳۱)
- نحو میدانی، احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی نیشابوری (د: ۵۱۸ ق).
- نخبه وهبی، منظومه، محمد وهبی سنبل‌زاده، متخلص به وهبی (د: ۱۲۲۴ ق)، چ. بلاق، ۱۲۴۶ ق.
- نزهة الطرف في علم الصرف، احمد فرزند محمد فرزند احمد میدانی نیشابوری (د: ۵۱۸ ق)، نشریه الدراسات الأدبیه، منشورات جامعه طهران، شتاء ۱۹۶۰، السنة الأولى، العدد ۴، رقم ۵۱۳ (۱۹۵۹)، صص ۹۴ - ۱۰۸، کتاب القوامیس العربیة باللغة الفارسیة، علی نقی منزوی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۷ خ.

نصابُ الصَّبَّیان، ابونصر بدرالدین مسعود بن ابی بکر فراهی (د: ۶۴۰ق)، چ. سنگی، قطع جیبی، ۱۳۰۸ق؛ دیگر: خط اسدالله خوانساری؛ قطع خشتی، صفر ۱۲۷۱؛ سنگی، وزیری، چ. احمد خوانساری، ۱۲۹۲ق؛ چ. اسلامیة، تهران، خط احمد نجفی، ۱۳۶۸ق؛ چ. برلین، ۱۳۴۱ق، ۶۹ برگه، ۵۴۲ بیت، ۸۱ بند.

نصاب المتعلم، ناشناس (سده ۱۰هـ). (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۵)

نصاب المعلم؛ یا نصب العلم، جلال‌الدین قائنی سده ۹هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۹۴)

نصاب تجنیس الألفاظ، ناشناس، سده ۱۰هـ، چاپ سنگی، ۱۲۶۵ق.

نصاب حُسْنی، دوپست بیت، ناشناس سده ۱۰هـ، نسخه صادق کیا، رونویسی ۱۲۵۴ق، ۱۶ برگ ۱۲ سطر. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۸)

نصاب شیدا، میرزا ابوالحسن شیدای یزدی (د: ۱۲۲۹ق)، منظومه سه هزار بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۵۰)

نصاب آموز، ابونصر فراهی بدرالدین مسعود فرزند ابوبکر (د: ۶۴۰ق)، تصحیح و افزودن عبدالجواد فلاطوری، ۱۳۳۲خ، ۶۰ برگه.

نصیب الاخوان (سرایش: ۷۷۶ق)، مطهر، منظومه چهارصد بیت. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۶۵)

نصیب الفتیان لحسام الخوئی القرن السابع نصیب الفتیان و نسیب التبیان، حسن بن عبدالمومن حسام مظفری خوئی (زنده در ۷۰۹ق)، شماره بازیابی: ۲/۸۸۱۷، شماره مدرک کتابخانه مجلس: ۹۳۷۱-۱۰.

نصیب الفتیان، حسام خوئی، حسام‌الدین حسن فرزند عبدالمؤمن مظفری. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۱۲۶)

النهیة فی غریب الحدیث و الأثر، ابن اثیر جزری (د: ۶۰۶ق) مجدالدین مبارک فرزند محمد فرزند عبدالواحد شیبانی موصلی رجالی، تصحیح محمود محمد طنحی و طاهر احمد زاوی، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۷خ.

وجوه القرآن (نگارش: ۵۵۸ق)، حکیم شرف‌الدین ابوالفضل حبیش فرزند ابراهیم فرزند محمد تفلیسی. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۷۸)

عربی به فارسی

۴۱

وجوه القرآن شرف‌الدین ابوالفضل حُبَیْش فرزند ابراهیم تفلِیسی (۵۱۵ - ۶۰۰ق)، تصحیح مهدی محقق، دانشگاه تهران، ۱۳۷۱خ.

وضوح النصابین، ناشناس سده ۱۰هـ. (نک: فرهنگ‌های عربی به فارسی، برگه ۲۰۸)
هدیه الأخباب فی ذکر المَعْرُوفین بِالکُنْی وَ الألقاب وَ الأنساب، شیخ عباس قمی (د: ۱۳۵۹ق)، مطبعة المرتضویة، چاپ سنگی، نجف، ۱۳۴۸ق؛ انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۲۹خ.

هدیه العارفين أسماء المؤلفين و آثار المصنفين، اسماعیل پاشا بغدادی فرزند محمدامین بابانی، وزارت معارف، استانبول، ۱۹۵۵.

دکتر علی نقی
نیم‌سنزوی